

ԽՃԱՆԿԱՐԸ (Mosaïque) ՀԱՅՈՑ ՄՕՏ

(ԿԱՆԻԱԳՈՅՆ ՇՐՋԱՆԻՆ)

ՆՈՒՆԵՐ ՏԻԳՐԱՆ ԽԱՆ ՔԵԼԵԿԵԱՆԻՆ

1929 թ. դէպ ի Արեւելք կատարած ուղեւորութեանս ատեն հայկական հին խճանկարներու նմոշներու հանդիպեցայ Երուսաղէմի այս ու այն կողմը: Անոնց արհեստի ու արուեստի կատարելութիւնը այնքան հետաքրքրեցին զիս որ որոշեցի ուսումնասիրող գեղարուեստասէրներու ու շաղրութեան յանձնել՝ իրր ուսումնասիրութիւն Հայ Գեղ. պատմութեան համար:

Հայկական խճանկարներուն վրայ խօսելէս առաջ, սակայն, ինծի պարտք կը համարիմ ակնարկ մը նետելու խճանկարին գոյութեան վրայ մեր մօտ:

Խճանկար բառը խիձ և նկար բառերուն մէկ բարդ ձեւն է: Խիձ կը նշանակէ մանր քար. նկար կը նշանակէ կերպարոտըրիւն, պատկերացում, որով խճանկար կը նշանակէ խիձերով պատկերացում, օտար լեզուով՝ մոզայիք (mosaïque): Սակայն հայերէնի մէջ կայ նաեւ ուրիշ բառ մը, կը ձեւապաճոյձ. «Եւ փութացաւ Ասանէթ և զգեցաւ զպատմութեան բնական յոսկոյ կանապաճոյձ և ամ զգօտին ոսկեղէն ընդ մէջ իւր»¹: Հ. Աճառեան սապէս կ'արտայայտուի բառին իրական իմաստին համար. «Խնդրական բառին տեղ Գ. ձեռագիրն ունի կանապաճոյձ, Ա. ձեռագիրն յսկրնապաճոյձ: Ասիկա կը ցուցնէ որ բառը կը նշանակէ «Թանկագին քարերով զարդարուած»: Բառս կը ծագի կիձ (կոձ) արմատէն, որ այլուստ յայտնի է մարմարիոն նշանակութեամբ, բայց մեր ձեռագրին մէջ կը նշանակէ մոզայիքի մանր քար. հմմտ. անդ՝ էջ 153-4, 172, գրծ. կիւն ձիւնք, կնշխք, կնշխն, կնշխոյք, կնշխոք:

Ասոնց մէջ բառին ուղիղ ձեւն է կիւն, որուն հետ նոյն կու գայ Լոռիի և Ղազարի գաւառականներով կիւն մանր քար»²: Ուրեմն որոշ է որ մոզայիքին հին հայերէն կանապաճոյձ անունը կու տային, որովհետեւ իրապէս ալ խճանկարներուն հնագոյն օրինակները գունաւոր մարմարի կտորներով կը կազմուէին, հետզհետէ թրծուած գունաւոր ապակեքարերով, կամ կիտրուածեալ նիւթերով սկսան աւելի ճոխ գունաւոր, նոյնիսկ ոսկեալ՝ պատրաստել, մասնաւորաբար բիւզանդական արուեստին մէջ, անոր պատմական գոյութեան ժամանակ:

Թէոդիկ խճանկար բառի մասին կը գրէ. «Այս նորաբանութիւնը յարմար դատեցինք իրր համագօր Mosaïqueի, փոխան օտար ծագմամբ Միւսիոն բառին: Նախնեաց մատենագրութեան մէջ կը հանդիպինք Մանրամասն կամ Մանրախիձ յօրինուած բառերուն՝ ալ. թէեւ լաւագոյն պիտի ըլլար Յախճապակը կամ Ախճապակը, եթէ այս վերջինը ֆրանսերէն Porcelaine բառին չյատկացուէր յետոյ»³: Ինչպէս կը տեսնուի Թէոդիկի անծանօթ մնացած է հայերէն շատ յարմար և իսկական իմաստն արտայայտող կանապաճոյձ բառը: Իսկ խճանկարն ըստ իս աւելի աշխարհաբար և մեր օրերուն աւելի հասկնալի ու պարզ ըլլալուն նախընտրելի է զայդ գործածել: Դարձեալ,

1. Անկ. գիրք. Հին Կա. 156. - 2. Բզմվա. 1925, էջ 202. Հայերէն նոր բառեր Անկանոն գրոց մէջ. - 3. Թէոդիկ, Տարեցոյց 1922, էջ 221.

Թէոդիկ խճանկարի պատմականին համար կ'աւելցնէ. «Գեղարուեստի մէջ, խճանկարչութիւնը՝ քարի, ապակիի և կիտրուածի կտորներով պատկերներ դրուագելու արուեստն է, տեսակ մը սալարկում: Քրիստոսէ 170 տարի առաջ, Հռովմայեցոց օրով յիշուած առաջին խճանկարն է Պրենստայի մէջ Սիլլա նշանաւոր իշխանապետին շինել տուածը որ մասամբ կը կազմէր Բախտի չաստուածոյն մահահանին սալայատակը, ինչ որ շուտով ծաւալ գտաւ Հռովմայեցոց մէջ, և զրագիտաց կանառին յատկացեալ Մուսէոն կոչուած շէնքերուն գետնամասերը նոյն կերպ կը յարդարէին»¹:

Գալով Հայոց ծանօթ խճանկարչութիւնը կը կատարուէր միայն գունաւոր քարերով: Քրիստոսեայ հայութիւնը այս արուեստը ժառանգեց Ուրարտացիներէն, որոնք, ըստ երեւոյթին՝ հնագոյն ժողովուրդն են որ խճանկար սալայատակած ըլլան իրենց բնակարաններուն կամ տաճարներուն գետինները: Ուրիշ դրացի հին երկիրներու մէջ թրծուած աղիւսէ, քանդակեալ և զարդարուն գետիններ կը պատրաստուէին, սակայն միայն Ուրարտացոց մօտ կը հանդիպինք կլոր քարերով գծագարող նկարակերտ գետիններու: «Ուրարտացի քարտաշները գիտէին և գեղեցիկ զարդարանքներ շինել գոյնզգոյն քարերի դասաւորումով: Սա մի տեսակ մոզայիք էր: Թոփրաք - Գալէի տաճարի յատակը ծածկուած էր այդպիսի մոզայիքանման բանուածքներով, որոնք բաղկացած էին համակենտրոն շրջանակներից միմեանց համակենտրոն շրջանակներից միմեանց համագումարած՝ ընտիր ճաշակով»²: Եւ այսպէս կը տեսնենք որ «Քարերի գոյներէց զարդարանքներ կազմելը մի արւեստ էր, որ մնաց և հայկական ճարտարապետութեան մէջ»³:

Եւ արդարեւ Ուրարտական այս ժառանգութիւնը շարունակուեցաւ քրիստոնէացած հայութեան մօտ, որոնք արդար ժառանգներն եղան Ուրարտական միւս արուեստներուն և արհեստներուն: Այսպէս քրիստոնեայ Հայաստանի մեզի ծա-

նօթ հնագոյն և նշանաւորագոյն Եկեղեցին՝ Զուարթնոցն ալ թոփրաք-Գալէի Ուրարտական տաճարին նման խճանկարներ ունէր: Այդ եկեղեցւոյն պեղումներուն մէկ հաշուետուութեան մէջ կը կարդամ. «Մոզայիկ - Աւերակների փլատակների տակ սեղանի մասում գտնել է մի մեծ կտոր մոզայիկ, մօտաւորապէս 60×37 (հարիւրորդամեդր) մեծութեամբ, որ ներկայացնում է մեծ խաչի բեկոր: Հաւանական նա ընկել է սեղանի կիսաբոլորակ ծածկից: Մոզայիկ զարդերը պէտք է որ ընդարձակ տարածութիւն բռնած լինին, որովհետեւ բաց ի այդ մեծ կտորից, փոքրիկ բեկորներով և հատ հատ գոյնզգոյն քարերով լիքն են աւազը եւ խիճերը: Խաչիկ վարդապետի կարգադրութեամբ երկար ժամանակ մի ծեր մշակ զբաղւած էր յատկապէս այդ քարերը ժողովելով: Փոքրիկ քառանկիւնի քարերը կամ սեպական գոյն ունին, կամ ներկւած են միայն դրսի երեւացող կողմից: Խաչի թեւերը ոսկէգոյն է, վեց շարքով, որը եզերւած է մի շարք կարմիր քարով: Ծառանքները սպիտակ գոյն են, իսկ թեւերի և ճանճանքների միջի տարածութիւնը լըցւած է շրջանաձեւ՝ արծաթէ գորշ և կապոյտ շերտերով»⁴: Հնախօսական այս տուեալներուն վրայ յենլով կ'եզրակացնենք որ «Եկեղեցին ներսից նկարուած էր, որ մոզայիկի գոյնզգոյն խաղեր եւ զարդեր ծածկում էին սեղանի գլուխը և գուցէ նաեւ ուրիշ մասեր»⁵:

Դժբախտաբար Հայաստանի մէջ աւելի հին կամ հնութեան աւանդութիւն ունեցող բազմաթիւ աւերակներ, եկեղեցիներ չեն պեղուած կամ ըննուած, որով շատ

1. Թէոդիկ, Տարեցոյց 1922, էջ 222-23. - 2. Հայոց Պատմ. Լէօ. 1917, Թիֆլիս. էջ 300, Ա. հատոր. 3. Անդ, ծանօթ. Թիւ 1. - 4. Ազգագրական հանդէս, 1907, XVI գիրք. էջ 139-140. Էջմիածին և Հայոց հնագոյն եկեղեցիները. Մեարմը վարդ. Տէր - Մովսիսեանի. Այս խճանկարին «մէկ նշխարը կը մնայ Նահանգի Պէրպէրեանի մօտ». Թէոդիկ, Տարեցոյց 1922, էջ 224. - 5. Ազգագրական հանդէս, 1907, XVI գիրք. էջ 149.

բան մեզի մութ կը մնայ: Անտարակոյս, եթէ ոչ առատութեամբ, գոնէ ըստ բաւականին խճանկարի արուեստի հետքեր ալ մէջտեղ պիտի գան: Չեմ ըսեր թէ ժուժկալ հայութիւնը առատ կերպով օգտուած է խճանկարէն, զարդարելու համար իր շէնքերը, ատիկա շոյալութիւն մըն էր զոր Հայը՝ Բիւզանդացւոց նման՝ չէր կրնար կիրարկել, կամ շատ հազուադիւրս, կերպով կը գործածէր: Սակայն ասիկա պատճառ մը չէ որ կասկածինք թէ Հայոց մօտ խճանկարի արուեստ գոյութիւն չունէր: Արուեստը զարգացած էր արհեստական կատարելութեան հասնելու չափ, և արուեստի կողմէ կը մնար ինքնուրոյն: Խճանկարի բնագաւառը և արհեստին գոյնըները չէ որ կը փնտռեմ, այլ պարզապէս կ'ուզեմ ըսել որ Հայ եղած է այդ արուեստին հնագոյն և կարող վարպետներէն մին, որ բնական է՝ եթէ նրկատի առնենք որ Հայուն կտակուած էր իր նախնիքներէն՝ Ուրարտացիներէն:

Հայուն կարողութեան վրայ՝ խճանկարի արուեստին մէջ՝ աւելի մանրամասն պիտի ծանրանամ Երուսաղէմի Հայ խրճանկարներուն վրայ խօսած ատենս:

Խճանկարի արուեստը շարունակուեցաւ համեստ չափերով մինչեւ Բագրատունեաց հարստութեան վերջը, մինչեւ ԺԳ — ԺԵ դար: Նշանաւոր Հայ ճարտարագէտ հնախօս Թ. Թորամանեան խօսելով Չաքարեան շրջանի Անոյ մասին կը գրէ. «Առանձնապէս Չաքարեան շրջանի վերածնութեան սեփականութիւններն են գոյնզգոյն քարերով մոզայիք պատեր, հորիզոնական մոզայիք առաստաղներ, դրանց սրաքարքի շրջանակներ և պսակներ (corniche), նոյնպէս նաեւ սրաքարքի քանդակներով սեանց խոյակներ: Սրաքարքի և մոզայիքի ոճերը շատ բազմակողմանի կերպով մշակուած են Չաքարեան շրջանին և գրեթէ առանց բացառութեան տեղ գրաւած են բոլոր ժամատուններու, անհատական և հասարակական շինութիւններու մէջ»¹: Քիչ յետոյ կը շարունակէ. «Գալով մասնաւորապէս Անիի մէջ. Չաքարեան

շրջանի ճարտարապետական նմուշներ բազմաթիւ են: Ճարտարապետական զբաղումը գործող է Անիի Առաքելոց եկեղեցւոյ գաւիթը ամենայն հաւանականութեամբ 13-րդ դարու կէսին մօտ շինուած՝ Պահլաւունի ցեղին պատկանող կղերականներու նախաձեռնութեամբ որն որ իրենց սեփական աթոռը լինելէ զատ նաեւ այդ ցեղի հոգեւորականներու դամբարանն էր: Այս գաւիթին մէջ ցանկացողը կարող է այսօր իսկ տեսնել թէ Անեցի վարպետներ որ աստիճան ճարտարութեամբ կարող էին գոյնզգոյն մեծ ու փոքր քարերով մոզայիք առաստաղներ շինել շրջապատուած գեղեցիկ շրջանակներով: Զիրար խաչաձեւող կամարներու և աղեղներու ու անոնց խաչեւումէն գոյացող միջոցներ սրաքարքի գմբէթաւորելու կամ մոզայիք առաստաղով ծածկելու ոճը զաղափարող ճարտարապետին տաղանդը իսպառ անպտուղ պիտի անցնէր, եթէ Անիի մէջ չի գտնուէին կիրթ ու մշակուած ճարտարապետներու զաղափարները իրականացնելու կարող արհեստաւորներ: Շինարար արհեստաւորներ Անիի շրջանին մէջ անմրցելի առաւելութիւններ ունեցեր են, անոնց ճարտարութեան և կարողութեան ապացոյցներն են քանի մը դարեր անցնելէն յետոյ մեզ հասած շինուածքներուն փլատակ վիճակի մէջ անգամ գմայլեցուցիչ նրբութեամբ փայլելը»²:

Արհեստի տեսակէտով բաւական տարբեր են այս շրջանի քանդակեալ խճանկարները: Անոնց աւելի արեւելականացած, ճոխ ճաշակի մը արտադրութիւնն են: «13-րդ և 14-րդ դարերուն շատ ընդհանրացած և հաճելի դարձած մի ոճ էր արտաքին դրանց ամբողջ ճակատներ և առաստաղներ աստղաձեւ մոզայիքներով զարդարել և այդ մոզայիքներու իւրաքանչիւր քարերը առանձին տեսակ քանդակել: Դրանց ճակատներ կան որոնք հարկաւոր աստղաձեւերով, տարրան-

1. Ազգագրական հանդէս, 1912, XXIII գիրք, էջ 20. Անի քաղաք՝ թէ՛ ամրոց, — 2. Անի, էջ 21.

կիւնի, քաղմանկիւնի, կամ քառակուսի հարկաւոր քարերով են կազմուած, և այդ քարերուն իւրաքանչիւրը առանձին տեսակ նուրբ և մանրիկ քանդակներով զարդարուած են: Այս ոճի դռներէն են Բագրատունեաց պալատ կարծուած շէնքին դուռը: Գազկաշէն բոլորակ ս. Գրիգորի մօտ պեղումներով բացուած մի դուռ, և մասնաւորապէս ուշադրութեան արժանի են վերջին տարիներս պեղումներով բացուած զոյգ մը վաճառատանց արտաքին դռներ: Այս վերջինս ոչ միայն իր արտաքին մոզայիքներով նորութիւններ տրուաւ, այլեւ մեզ ըստ բաւականի զաղափար տուաւ վերջին շրջանի Անեցիներուն շուկաներուն և վաճառատներուն վրայ»¹:

Խճանկարին հետզհետէ ունեցած պահանջը, մանաւանդ գոյնի ու ձևի ճոխացումը պատճառ եղաւ որ Հայ վարպետներ տարբեր նիւթերու դիմեն՝ ունենալու համար պահանջուած խիճերը: Այդ տարբեր նիւթերը կաւէ կիտուածեալ գունազեղ թրծուած խիճեր էին որոնք բուն խիճերուն տեղը պիտի բռնէին: Այս աւելի նպատակայարմար էր, կարելի էր աւելի բարդ ձևով խճանկարներ պատրաստել: Արուեստական խիճը դիւրաւ ձեռք կը բերուէր և բուն խիճին չափ սուղ չէր:

Խճանկարի այս փոփոխութեան, նաեւ գործածութեան վրայօք ուսումնասէր մը կը գրէ. «Յայտնի է թէ խճանկարը կը կազմուի երփնաթոյր ու միաձեւ քառակուսի քարեր իրենց տեղին վրայ փակցնելով, բայց նայելով ասոր դժուար թէ՛ թանկագին ըլլալուն, ետքէն սկսեալ են գործածել արուեստական քարեր, այսինքն ապակիներ, որոնցմով կը մնան ներկայիս շատ մը գործեր, կեղծ խճանկար անունով»: Եւ յարգոյ հեղինակն ուրիշ տեղ կ'աւելցնէ. «Եթէ հին Յոյները զարդարանքի համար կիրարկած են բնական և արուեստական խճանկարներ, Հայերը նոյնը շատ աւելի իսկատիպ ու գեղեցիկ կերպով ըրած են յախճապակիով»²:

Դիտել տամ սակայն, ինչպէս որ տեսանք, Հայերն ալ շատ հին ատենները

կեղծ խճանկար չէին գործածեր, այլ բուն քարերով կազմուած իրական խճանկարներ, որոնցմէ նմուշներ Ե — Զ դարերէն Հայաստան և Երուսաղէմ գտնուեցան ԺԹ դարուն մէջ:

Դարձեալ Հայերը մեծ դեր խաղացին յախճապակի խճանկար պատրաստելու գործին մէջ: «Հայերուն գործ դրած յախճապակեայ խճանկարը նոյնպէս դժուարին փորձ մըն էր, բայց քիչ ժամանակի մէջ զարգացաւ ու յաջողեցաւ ան: Բագմաթիւ իսլամական հայաշէն հնութիւններ կան արուեստի այս նուրբ ձեւով օժտուած: Խճանկարի շինութեան մեծագոյն դժուարութիւնը կը տարբերէր, համաձայն զարդանկարչութեան պարունակած երկրաչափական ձեւերուն, տերեւներուն, կարգ մը բեկեալ գիծերուն առաւելութեան կամ նուազութեան ու դիւրին նկարուելուն և գոյներուն զանազանութեան: Որպէսզի յախճապակիները քով քովի դրուած պահուեն գոյնի ու ձևի պահանջուած համաչափ ու ներդաշնակ արդիւնքն ընծայէին, անհրաժեշտ էր ուշադիր և հմտօրէն կտրել զանոնք, ու այն ատենի յախճապակեգործները վարպետ ու գիտակէին այնքան որ, աներկբայ կ'ըլլար ճշգրիտ արդիւնքի մը հասնիլը: Եթէ երբեք անակնկալ ձախողութիւն մը կամ թերութիւն մը պատահէր գործելու ատեն, այդ առաջ կը բերէր միայն կտորի մը կտրուտը: Վերջէն հնարուեցաւ ուրիշ դրութիւն մը որ ոչ թէ երփներանգ յախճապակիները կտրելով տեղաւորելու մէջ կը կայանար, այլ պահանջուած զարդարանքը տապակներու վրայ գոյներովը նրկարելուն և թրծելէն ետք իր տեղը փակցնելուն մէջ: Զարդարանքի դիւրութեան համար, պճնուելիք մակերեսովը կը մասնարաժնէին տեղին համեմատ կարգ մը ուղիղ և հորիզոնական գիծերու, զորս ան-

1. Ազգագրական հանդէս, 1912, XXIII գիրք, էջ 22. — 2. Թէոդիկ, Ամենուն տարեցոյցը, 1923, Յախճապակի, էջ 216. հեղ. Համբարձում Պ. Զօրթեան (Անակ):

կարելի կ'ըլլար զանազանել, եթէ զարգանկարը յաջողած ու նոր շինուած ըլլար: Ճարտարապետական բոլոր մասեր միմիայն այս ձեւով յախճապակուած բազմաթիւ մեծ միհրապետներ, միհրապետներ, բազմաթիւներ, մուտքեր, արձանագրութիւններ, խորանի ստորոտներ և կիսաբոլորակ կամ արներ կառուցուած են, որոնք արուեստի նուրբ գործերու մէջ թանկագին յիշակերտներ կը կազմեն այսօր: Կուտինահայ վարպետները յախճապակեայ խճանկարի կիրարկումը չլքելով հանդերձ՝ այս վերջին ձեւը մեծապէս զարգացուցեր են — վկայ Կուտինայի, Պրուսայի, Պոլսոյ և շրջականերու անհետ բեկորները: Մեղք որ երկար փորձառութեանց և տքնումներու արդիւնք այս գործերուն զաղտնիքը կէս մը կորսուած է այսօր»¹:

Այս կեղծ խճանկարի արուեստը զանազան ձեւերով շատ զարգացաւ և հետզհետէ հասարակ եղաւ Պարսկաստանի մէջ ալ, մանաւանդ Շահ Աբասի օրերէն սկըսեալ, մասնաւորաբար Սպահանի մէջ, թէեւ թաւրիզ կամ թահրան եւ այլուր ալ անոնցմէ շատ կան: 1931ին Ճուլֆա (Պարսկաստան) սահմանագլուխ քաղաքէն

թաւրիզ եկած ատենս բախտն ունեցայ հանդիպելու Շահ Աբասի վերագրուած բարձր եւ յախճապակի խճապատկերով զարդարուած դրան (պատկերը պիտի ներկայացնեմ յաջորդով) և իրեւ յիշատակ վերցնելու թափթփած խճանկարներէն կապոյտի նմոյշ մը:

Բազմաթիւ լուսանկարներ ունիմ որոնք Պարսիկ յախճապակիի նշանաւոր և պատմական յիշատակարաններ կը ներկայացնեն, հոս աւելորդ կը համարիմ անոնցմէ նմոյշներ ներկայացնել, զանոնք ուրիշ աշխատութեան մը վերապահած ըլլալով:

Այսպէս խճանկարի արուեստը շինարարական աշխատութեանց մէջ գործածուած ունի սահմանափակ այլ փառաւոր ու հին անցեալ մը, որ սակայն հետզհետէ ինկաւ, հուսկ մոռցուելու համար Հայոց մօտ:

Այսքանը որպէս ընդհանուր ակնարկ հայ խճանկարներու մասին: Յաջորդովս կ'անցնիմ ուղղակի Երուսաղէմի խճանկարներու նկարագրութեան, ինչպէս խոստացայ:

(Շարունակելի)

Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ

1. Թէոդիկ, Ամենուն տարեցոյցը, 1923, էջ 217:

ԱՆՑՈՐԴԸ

Հոս, այս ամսի ովկեանի փին,
Ձեռքըս ծննդիս կը նստիմ մինակ.
Հեռուն կը սահի նաւ մը մեղմազին,
Իրիկուան մեռնող տրտում լոյսին տակ:

Իրիկուան մեռնող տրտում լոյսին տակ,
Ճերմակ առազաստն այդ մեռնող նաւին,
Մընաս բարովի որպէս թաշկինակ՝
Կը ծրփայ լըռիկ և կարօտագին:

Նիւ Եորք

Կը ծրփայ լըռիկ և աղերսագին
Անդարձ մեկնողի կարօտն այդ թշուառ.
Աչքերս արցունքով յանկարծ կը լեցուին,
Ձեմ գիտեր ինչո՞ւ և որո՞ւ համար:

Ձեմ գիտեր որո՞ւ և ինչո՞ւ համար
Ես անմըխիթար կու լամ զըլլահակ,
Երբ նաւ մը հեռուն կ'երթայ մեղմազին
Իրիկուան մեռնող տրտում լոյսին տակ...

ՎԱՀԻՄԱՍ ՍՕՖԵԱՆ

ՍԱՄՆՈՅ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐՆ ՈՒ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ Սասունը որ հնուց ի վեր քաջաց երկիր հանչցուած է, ունի բազմաթիւ լեռներ, վանքեր, խաչքարեր ու սրբավայրեր, որոնք իրեւ ուխտատեղիք ամէն դարու և ժամանակի մէջ մեծ ազդեցութիւն ունէին հաւատաւոր Սասունցի հոգեկան և բարոյական կեանքին վրայ:

Իրեւ Սասնոյ հարազատ զաւակ, նըւիրական պարտականութիւն կը համարիմ ինծի՝ կարգ մը աւանդութիւնները զրի առնել Սասնոյ ապագայ սերունդին պատմելու համար, ըստ որում վերջին ընդհ. պատերազմի միջոցին Սասնոյ բազմաչար հայութիւնն ալ իր կարգին տեղահանուելով եւ ջարդարելով՝ քարուքանդ եղան անոր վանքերն ու պղծուեցան սրբավայրերը:

Սասունցի վերապրող բեկորներն ու խլեակները, ուր որ ալ գտնուին, չեմ կարծեր որ յարգանքով չյիշեն իրենց խորխոր հայրենիքին պաշտելի լեռներն ու սրբավայրերը, որոնք թէեւ անխօս են, բայց բնութեան իրեւ պերճախօս փիլիսոփաներ շատ բաներ սորվեցուցած էին իրենց երկրպագող բարեպաշտ ժողովուրդին:

Ա. — Ս. Մարաթուկի ուխտավայրը. — Մարաթուկը բարձր լեռ մըն է. ամէն Սասունցիի սրտին պաշտելի ու խնկելի: Անոր բարձրագոյն գագաթը երկու մասի կը բաժնուի խորանայարկ, Աջ Մարաթուկ և Չախ Մարաթուկ, զոր տեղացիք կ'անուանեն ջուխտակ գլուխ Մարաթուկ: Մեծ Մարաթուկի գագաթին վրայ շինուած է փոքրիկ մատուռ մը, ուր տարին մէկ անգամ, Վարդավառի կիրակին, սուրբ պատարագ ալ կը մատուցուի շրջակայ բարեպաշտ ժողովուրդին կողմանէ, յատկապէս քահանայ տարուելով:

Ս. Մարաթուկի ուխտագնացութիւնը

ՐԱՋՄ. ՓԵՏՐՈՒԱՐ-ՄԱՐՏ 1934

ամէն տարի տեղի կ'ունենար Վարդավառի տօնին և կը տեւէր չորս օր: Առաջին օրը կը կատարուէր Մեծ Մարաթուկի ուխտն ու մատաղը, երկրորդ օրը՝ Փոքր Մարաթուկին, իսկ երրորդ ու չորրորդ օրերը յատկացուած էին միշտ խաղի, պարի և նշանառութեան խրախճանքին:

Տարի կ'ըլլար որ ուխտաւորաց թիւը հազարներու կը հասնէր. իւրաքանչիւր ուխտաւոր պարտաւոր էր մատաղցու մը տանիլ. այնպէս որ այդ երկու օրուան մէջ կտրուած մատաղները այնքան շատ էին որքան շատ էր ուխտագնաց ժողովուրդեան զգացած խինդն ու երջանկութիւնը, զոր Սասունցին միշտ կ'ըմբռնէր իր անբիծ հաւատքին ծորակով:

Ս. Մարաթուկի այդ նուիրական բարձունքին վրայ երկինքը ծիծաղ մ'ունի, օդը ծիծաղ մ'ունի, ջուրը ծիծաղ մ'ունի, հոտաւտ ծաղիկներն ու երկինքանդ խոտերը ծիծաղ մ'ունին, որ Սասնոյ հայ անմեղ աղջկան ծիծաղին կը համապատասխանեն: Մեծ Մարաթուկի գագաթին շուրջ մէկուկէս հազարամեղր դէպ ի վարը, լեռկ կողքի մը վրայ սեպացած քարակոյտ մը կայ, զոր տեղացիք կ'անուանեն Շարան քարեր, ասոնք են՝ հովիւ մը և իր ոչխարի հօտը քարացած:

Աւանդութեամբ կը պատմուի թէ, ժամանակին, ամրան տօթագին օր մը, հովիւ մը իր հօտը մինչեւ հոն հանած է արածելու համար, ճաշկիթին իր ծարաւած հօտին խմցնելու ջուր չգտնելով այդ լեռկ կողքին վրայ, շատ կը տիրի և գլխիկոր կը նստի բարձր ժայռի մը վրայ, ուրկէ կը սկսի դիտել իր սիրունիկ ոչխարները, որոնք կարծես ջուր խնդրելու համար դէպ ի հովիւ կու գան: Պարզուկ հովիւը նախ բերանաբաց Գոմարի իր սրինգին անուշ ձայնով պաղատանքին կ'աղօթէ եւ կը

